

ТАБИАТ ВА ТАБИЙ ОФАТЛАР

М.С.Жалилова, Х.Ж. Қодирова

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Ушбу мақолада экологияга таъсир этаётган асосий омиллар натижасида табиат ва инсонларга салбий оқибатларни келтириган зарари таҳлил қилинган ва мисоллар билан ёритилган. графикда келтирилган иқлим ўзгариши яққол кўринган.

В данной статье проведен анализ отрицательных результатов на природу и человечеству при воздействии основных факторов на экологию.

In given article the analysis of negative results on the nature and to mankind is carried out at influence of major factors on ecology.

Инсон ва табиат бир-биридан ажралмас ва ўзаро узвийдир. Фан-техниканинг тез ривожланишига қарамасдан, инсоният ҳаёт фаолиятида қийинчиликлар, хавф туғдирадиган вазиятлар учраб туради.

Бирлашган миллатлар ташкилоти маълумотларига кўра, табиий ва техноген фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш масаласини ҳал қилмасдан, иқтисодий ривожланиш бўлмайди. Табиий офатларнинг олдини олиш, бўладиган оқибатларни камайтириш, чора тадбирларни режалаштириш ва самарали олиб бориш республикаимиз аҳолиси ва ҳудудларини фавқулодда вазиятлардан ҳимоялаш муҳим стратегик вазифалар ҳисобланади. Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ республикаимизда бошқарув тизими аниқ ишлаб чиқилганлиги ва жамоа тузилмалари такомиллашиб, ҳозирда изчил шаклга келди. Улар бугун нафақат республикаимизда, дунё микёсида танилиб етакчи ўринларни эгаллаб келмоқда.

Республикаимиз фуқаро муҳофазасининг ҳуқуқий базаси Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги”, “Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисидаги”, “Аҳоли ва ҳудудларни табиий ва техноген фавқулоддаги вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисидаги”, “Терроризмга қарши кураш тўғрисидаги”, “Радиацион тўғрисидаги”, “Гидротехника иншоотларининг хавфсизлиги тўғрисидаги”, “Қутқарув хизмати ва қутқарувчи мақоми тўғрисидаги”, “Аҳоли зилзилалар оқибатда юзага келадиган фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилишда тайёрлаш комплекс дастурини тасдиқлаш тўғрисидаги”, “Ўзбекистон Республикаси фавқулодда вазиятларни олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизимини такомиллаштириш тўғрисидаги” қатор қонун ва дунёнинг турли мамлакатларида рўй берган йирик табиий офат ва техноген ҳаракатлар, республикаимизнинг тоғли ва тоғ олди ҳудудларида зилзила ва тошқинлар,

сел, кўчкилар хавфи пайдо бўлмоқда. Фавқулодда вазиятлар вазирлиги хизматлар ва фуқаро муҳофазаси тузилмаларининг аниқ, ўзаро уюшган ҳаракатини, ҳар бир қутқарувчининг ўз хизмат бурчини маъсулият билан бажаришини тақозо этади.

Ҳозирги атроф-муҳит, табиат муҳофазаси асрмизнинг энг йирик муаммоларидан биридир. Чунки жамият тараққий этган сайин инсоннинг табиатга кўрсатадиган таъсири ҳам ортиб, оқибатда табиат ва инсон ўртасидаги қонуниятлар бузилишига, ўнглаб бўлмас экологик фалокатларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Дехқончилик фаолиятида қуриқ ерларни ўзлаштириш, қишлоқ хўжалигини кимёлаштириш деган уринишлар билан республикаимиз қишлоқ хўжалигида 70 хил кимёвий моддалар меъёридан ортиқ қўлланилади ва улар тупроқда йиғилиб, моддалар алмашинувини ёмонлаштиради, ўсимликларни заҳарлаб, нафақат ҳайвонот дунёси, ҳатто одамлар саломатлигига ҳам жиддий зарар етказди. Бу кимёвий моддалар ям-яшил ўтлоқлар, боғ-роғларга акс таъсир кўрсатиб, улар қуриб қолади, тупроқ қатламида емирилиш юзага келади. Тонналаб органик ва минерал ўғитлар ҳавога учиб кетади, ҳосилдорлик 20% га баъзи жойларда 60% гача камайган ҳолатлар кузатилади. Тозалаш қурилмаларига эга бўлмаган саноат корхоналаридан чиқаётган чиқиндилар ҳам табиат мусавффолигига жиддий таъсир кўрсатади.

Марказий Осиёда ҳавони энг кўп ифлослантирувчи корхоналардан бири Тожикистонда алюмин заводи, у бир кеча-кундузида ҳавога бир неча юз тонна фторли бирикмаларни чиқариши туфайли, бир қанча ҳудудлардаги аҳоли, ўсимлик дунёси ва ҳайвонот оламига катта путур етказмоқда. Маълумотларга биноан саноат чиқиндилари ҳосилдор тупроққа қўшилиб кетиши, майиший чиқиндиларни атроф-муҳитга йиғилиши натижасида экологик муаммолар юзага келмоқдаки, буларнинг ҳаммаси тупроқ, ер ости ва ер усти сувларини тобора ифлослантириб турли касаллик тарқатувчи манбаларга айланмоқда. Ҳозирда дунёнинг бир қанча мамлакатларида радиактив манбалардан фойдаланиш оқибатларида экологик фалокатлар кузатилмоқда. Бундай муаммолар ечими хусусида республикаимизда қабул қилинган қатор қонунлар ва қарорлар мавжуд.

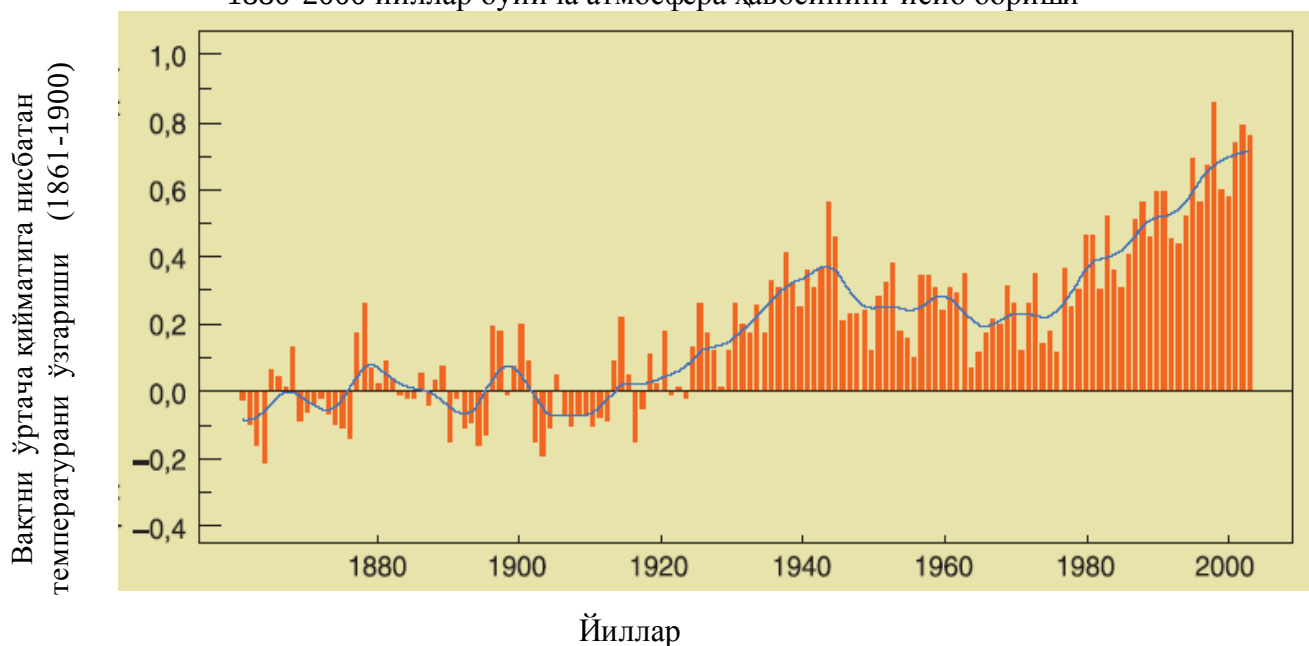
Ўзбекистон экологик ҳаракати томонидан “Соғлом муҳит-инсон саломатлиги” ғоясининг амалий бажарилишини таъминлаш мақсадида, сиёсий иқтисодий ва ижтимоий ислохатларни амалга ошириш жараёнида мавжуд муаммоларга нафақат Ўзбекистон, минтақавий барқарор ривожланишда энг муҳим омил, атроф-муҳит хавфсизлиги, инсон саломатлиги ҳақидаги ғояларни қўллаб-қувватлаш истагида бўлган мамлакатларнинг етук, баркамол авлодини бирлаштиришга йўналтирилган глобал аҳамиятга эга. Табиий тусдаги фавқулодда вазиятлар асосини зилзила, ер ва қор

кўчклар, сел, ер ўпирилиши, тоғ кўллариининг ўзгаришидан чиқиб кетиши оқибатидаги сел оқими ва қурбонлар сони бўйича табиий офатлар орасида юқори ўринлардан бирини эгаллайди. Унинг оқибатлари бир қанча муддат сезилиб туриши ва давлат бюджетининг катта қисмига зарар етказиши мумкин. Сув сатҳининг кўтарилиши ишлаб турган сув омборларига боғлиқ. Гидротехник иншоотлардаги ҳалокат, шунингдек дарё, каналларнинг юқори тошқин даврида ишлаш қобилиятининг етарли эмаслиги дарё бўйи ҳудудлардаги аҳоли масканларига ҳавф туғдиради. Бундай шароитда шўшинч биринчи галда, мактабгача таълим муассасалари, шифохоналарни эвакуация қилиш талаб этилади. Ишлаб чиқариш ва транспорт авариялари, табиий офатлар оқибатида ҳавфли кимёвий моддалар атроф-муҳитга тарқалиши мумкин. Кимёвий ҳавфли ҳисобланган объектларда ғавқулотда вазият юзага келганда авария-қутқарув ишларини ўтказиш ташкил этилади. Кимёвий зарарланиш ҳудудидаги аҳоли турли қутқарув гуруҳларининг алоқа ва хабар бериш тизими сигналларини билиши, шахсий ҳимоя воситаларидан фойдалана олиши, эвакуация тadbир тартибларидан хабардор бўлиши керак. Табиатга зарар етказадиган яна бир омил ёнғиндир. Унинг келиб чиқишига асосан электр тармоғи ва асбобларининг носозлиги, газ чиқиши, юқори кучланиш остида қаровсиз қолдирилган электр ускуналариининг ёниб кетиши, болаларнинг олов билан эҳтиётсиз муносабати, носоз, қўлбола иситиш ускуналарида фойдаланиш, электр жиҳозлар ҳамда қурилмаларини нотўғри ишлатиш сабаб бўлади.

Инсон пайдо бўлгандан бери, ҳамиша ўзига қулайлик яратиб келади. Бунинг учун изланади, кашфиётлар қилади. Унинг қизиқишлари, эҳтиёжлари чегара билмасдир. Ана шу хатти-ҳаракатлар гоҳида салбий оқибатларни ҳам келтириб чиқармоқда. Мисол учун, табиат мувозанатининг дарз кетишига ҳам кўп ҳолларда яна инсон сабабчи. Мутахассислар бундай вазиятларни уч гуруҳга бўладилар. Эътибор беринг! Уларнинг ҳар учовида ҳам инсоннинг таъсири бўйича кўрсатиб туради. Биринчи тури тупроқ, ер ости ҳолатининг ўзгариши билан белгиланар экан. Бу нималарда кўринади? Ер ости бойликларида бесамара фойдаланганда, баъзан ер юзасининг ўпирилиши, силжишига олиб келади. Тупроқдан исталганимизча фойдаланишимиз. Бунда нафақат тупроқ, балки инсон саломатлигига ҳавф солувчи пестицидлар ҳам ишлатилади. Иккинчи тури атмосфера (ҳаво муҳити) таркиби ва хоссалари ўзгариши билан боғлиқ. Атмосфера ернинг газсимон қобиғи бўлиб, ҳаёт учун энг зарур бирлик саналади. Шунингдек, ер юзасида физикавий, кимёвий, биологик таъсир кўрсатиб, иссиқлик ва намликни тартибга солиб туради. Бир сўз билан айтганда, у ернинг ҳимоя қобиғидир. Чунки у барча тирик организмларни ультра бинафша

нурларидан космосдан келадиган метеоритларнинг зарарли таъсирларидан, қуёш радиацияларидан ҳам ҳимоя қилади. Агар ернинг ана шундай ҳимоя қобиғи бўлмаганда эди, худди Ойдаги каби ҳаёт ҳам бўлмасди. Озон қатламини емирилиши боғлиқ хавфли вазиятлар, уларни олдини олиш масалалари дунё жамоатчилигини ташвишга сола бошлади. Чунки, мазкур қатлам ердаги мавжудотлар олами ва инсон ҳаёти учун бениҳоя зарурдир. Инсон фазога қадам қўйди ва шу билан бирга ўзи учун яна бир янги муаммони юзага келтирди. Сабаби озон қатламини емирилиши космос парвозларга ҳам боғлиқдир. Мутахассисларнинг маълумотларига кўра Ер ўки бўйлаб ва узоқ космосга ҳар йили ўртача оғирлиги бир неча минг тоннадан ошадиган қўплаб объектлар учурилади. Улар фойдаланиб бўлингандан сўнг, космоснинг ўзида йўқ қилиб юборилади. Астрономларнинг ҳисоб-китобларига қараганда, 850 километрдан 1200 километргача баландликка қадар бўлган космик ҳудудида ҳам айнан шундай даражадаги ифлосланишлар мавжуд. Шунингдек, фазовий кема ва ракета чиқиндилари, ёқилғи қолдиқлари туфайли ер шарининг қарийб 30 миллион гектар ҳудуди ифлосланган. Юқорида келтирилган асослар натижасида иқлим ўзгариши (ИЎ) юзага келиб, атмосферада ПГ йиғилиши, иссиқхона сингари, қуёш нурларини ўтқазиб, ер юзидан узун тўлқинли нурланишга тўсқинлик қилиб, иссиқхона эффектини юзага келтиради. Бунда, ёпиқ бўшлиқда ҳарорат ва намликнинг кўтарилиши кузатилади ва инсонлар ўлимига (ИЎ) сабабчи бўлмоқда.

1880-2000 йиллар бўйича атмосфера ҳавосининг исиб бориши

Йиллар бўйича иқлим ўзгариши

Ўзбекистон территориясида ҳам бир мунча ҳаво температурасининг исиши натижасида сув танқислиги муаммолари юз берди натижада ерларнинг чўлланиш даражаси ошиб борди.

Тошкент шаҳрида ҳам 100 йил ичида ўртача йиллик температура $1,2^{\circ}\text{C}$ га ошди. Кузатишлар шуни кўрсатдики, 2004 -2010 йилларда энг “иссиқ” кунлар тўғри келди.

Нихоят, учинчи турига тўхталаб ўтамиз. Бу гидросфера ҳолатининг ўзгариши билан боғлиқ. Бунда ер усти ва ер ости сувлар саноат, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши оқавалари билан ифлосланади. Емирилиш ҳолатига сабаб бўладиган сизот сувларининг ортиб кетиши ҳам инсоннинг ўйламай қилган ҳатти ҳаракатлари натижасида юзага келади. Сув манбаларининг ифлосланиши тоза ичимлик суви танқислиги муаммосини келтириб чиқаради. Ўтган асрда сувга бўлган талабнинг ошиши аҳоли ўсишига нисбатан икки баробар юқори бўлди, ҳали дунёда сувсизлик муаммоси очик кўзга ташланмаган бўлсада, лекин ер юзи аҳолисининг 40% сув танқис бўлган ҳудудларда яшайди. Айни ҳолат эса мавжуд сув ресурсларидан тежаб-тергаб фойдаланишни тақазо этади.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, юртимизда экологияни асраб-авайлаш, атроф-муҳит озодалигини сақлаш, масалаларига катта эътибор қаратиб келинмоқда экологик барқарорликни таъминлаш мақсадида қатор стратегик дастурлар ишлаб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳит гигиенаси бўйича миллий стратегия ва ҳаракат режаси, қурғоқчилик ва чўлга айланишига қарши кураш бўйича миллий ҳаракат дастури қабилаб қабул қилинган бўлиб, улар асосида кўплаб ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Республикамиз ўзининг иқлими, географик жойлашуви жиҳатидан зилзила, сел, сув тошқинлари, ер ва қор кўчкиси ҳодисаларидан ҳоли эмас. Шунинг учун ҳам офатга қарши ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлашга бугунги кунда долзарб масалалардан бири сифатида қаралмоқда.

Фойданилган адабиётлар:

1. Тожиев М., Неъматов Н., Илхомов М. Фавқулотда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси. Т. 2002 у.- 236 бет.
2. Қудратов О.Қ., Розиков Р.С., Ғаниев Т.А. “Фуқаро муҳофазаси” маърузалар матни. – Т.: ТТЭСИ. 1999 у.-198б.